

Rebulov roman *Zeleno izgnanstvo* ter viri za upodobitev humanista in tržaškega škofa Piccolominija

Anja Božič¹ in Jan Dominik Bogataj²

Izvleček

V svojem romanu *Zeleno izgnanstvo* (1981) Alojz Rebula literarno upodablja Eneja Silvija Piccolomini (1405–1464), slovitega italijanskega humanista in poznejšega papeža Pija II. Osredotoča se na obdobje njegovega škofovanja v Trstu (1447–1450), med nadrobnimi opisi njegovih notranjih monologov in premišljevanj pa se dotika tudi časa pred tem. Poglobljen študij Piccolominijevega življenjepisa kaže in analiza izbranih mest iz romana v primerjavi s Piccolominijevimi pismi in literarnimi deli razkriva avtorjevo izvrstno poznavanje tako historiografije in primarnih virov, ki zadevajo Piccolominijevo življenje, kot tudi njegova literarna dela in njihovo sočasno recepcijo. Roman tako v svoji zasnovi temelji na zgodovinopisnem diskurzu, ki pa ga Rebulov nedosegljivi slog in literarna domišljija povzdiguje v prefinjeno literarno delo.

Ključne besede: Alojz Rebula, roman *Zeleno izgnanstvo*, Enej Silvij Piccolomini (Pij II.), Piccolominijsva pisma in literarna dela, zgodovinski viri, literarna domišljija

Abstract

In his novel *Zeleno izgnanstvo* (*The Green Exile*, 1981), Alojz Rebula offers a literary portrayal of Enea Silvio Piccolomini (1405–1464), the renowned Italian humanist and future Pope Pius II. The narrative centers on Piccolomini's tenure as bishop of Trieste (1447–1450), but also reaches back to earlier periods of his life, which the author depicts through Piccolomini's inner monologues and detailed reflections. A thorough study of Piccolomini's biography and a comparative analysis of selected passages from the novel with his letters and literary works reveal the author's remarkable familiarity with both the historiography and primary sources concerning Piccolomini's life, as well as with his literary production and its contemporary reception. The novel is thus grounded in historical

¹ Srednjeevropska univerza na Dunaju (CEU), Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Posveča se raziskovanju in prevajanju srednjeveške in renesančne književnosti ter ravnanju z rokopisnim gradivom.

² Papeška univerza Antonianum, Rim; TEOF UL, Ljubljana. Raziskovalec pri Inštitutu za patristične študije *Victorinianum* na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani in predavatelj zgodnjekrščanske književnosti na Teološki fakulteti Papeške univerze Antonianum v Rimu. Posveča se raziskovanju in prevajanju zgodnjekrščanske in srednjeveške književnosti.

discourse, while Rebula's inimitable style and literary imagination elevate it into a refined and sophisticated work of fiction.

Keywords: Alojz Rebula, novel *Zeleno izgnanstvo* (*Green Exile*), Enea Silvio Piccolomini (Pope Pius II.), letters and literary works by Piccolomini, historical sources, literary imagination

Uvod

V svojem romanu *Zeleno izgnanstvo* (1981) Alojz Rebula literarno upodablja Eneja Silvija Piccolomini (1405–1464), slovitega italijanskega humanista in poznejšega papeža Pija II. Osredotoča se na obdobje njegovega škofovanja v Trstu (1447–1450), med nadrobniimi opisi njegovih notranjih monologov in premišljevanj pa se dotika tudi časa pred tem. Rebulov roman je bil že večkrat analiziran z vidika njegovih navezav na klasično antiko in hkrati krščanstvo ter tako interpretiran kot neke vrste Rebulov manifest harmonične združitve obeh tradicij.³ Kljub izredni zgodovinski detajliranosti pa roman doslej še ni bil obravnavan neposredno z zgodovinskega vidika, na način vzporeditve Rebulove literarizacije posameznih dogodkov z njihovim resničnim zgodovinskim potekom. Pa vendar se lahko slednje izkaže za izredno zanimivo, saj ugotovimo, da Rebula zgodovinski okvir svojega romana mestoma izgraja prav do dneva natančno, pri čemer ne izkazuje le izvrstnega poznavanja Piccolominijeve biografije, temveč tudi njegovih del.

Prispevek želi Rebulovo historiografsko verodostojnost ovrednotiti s treh vidikov: 1) na podlagi splošnejših biografskih orisov obdobja Piccolominijevega škofovanja v Trstu, 2) na podlagi vstavljenih epizod iz časa pred škofovanjem ter 3) na podlagi primerjalne obravnave nekaterih konkretnih dokumentov, ki se tičejo Piccolominijevega delovanja v vlogi tržaškega škofa, in njegovih literarnih del. Naš metodološki pristop je pri tem obraten avtorjevemu: s pomočjo natančne zgodovinske rekonstrukcije preveriti in prikazati Rebulovo tehniko pisanja, da bi s tem po eni strani prikazali avtorjevo erudicijo, po drugi strani pa bralce podrobneje seznanili z zgodovinskim ozadjem romana. Medtem ko je Rebula raziskoval vire o Piccolominijevi biografiji in njegova dela ter iz njih izpostavil določene epizode, ki jih je nato uporabil v svojem romanu, je namen pričujočega članka analiza prav teh biografskih in dokumentarnih virov, na katere se je tržaški pisatelj opiral med pisanjem.

Rebula sam o svojem romanu

Nekaj skromnih namigov o zorenju ideje za roman *Zeleno izgnanstvo* Rebula poda že sam. V tržaški reviji *Mladika* je že v letu izida romana – anonimni izpraševalec omenja, da je velika naklada 3000 izvodov le dva meseca po izidu že pohajala – izšel kratek intervju s pisateljem, kjer pojasnjuje nekatera ozadja glede navdiha za izbor tovrstne tematike.⁴ Na Piccolomini ga je, kot sam pravi, opozorila razstava ob 500-letnici njegove smrti, ki so jo leta 1964 priredili v tržaški občinski palači, a sprva nanj Toskančeva osebnost in vloga nista naredili velikega vtisa. Šele ko si je v tržaški Semeniški knjižnici že drugič izposodil »zbornik o Eneju Silviju

³ Cergol, »Percepcija«; Cergol. »Usoda«.

⁴ Rebula, »Alojz Rebula odgovarja«, 152–153.

Piccolominiu« – ob prvi izposoji je bil namreč »razočaran nad kakšno romaneskno možnostjo« –, obenem pa ga je razvnelo branje neke razprave o Piccolominijevih *Komentarjih* in spisa *O Germaniji*, pri katerem ga je navduševala Enejeva latinščina, ki jo je občudoval, se mu je zahotelo »malo literarno obljuditi tisto slovensko srednjeveško puščavo, v kateri je naš človek le živel, delal in trpel.«⁵ V intervjuju sicer sam zapiše, da po zgodovinskem gradivu ni prav dosti posegal.⁶

Iz njegovih objavljenih dnevniških zapiskov sicer ne izvemo veliko o njegovih zgodovinskih virih, na katere se je naslanjal pri pisanju romana, lahko pa se iz nekaterih bežnih odlomkov poučimo o vzgibih za pisanje. Zapis z 19. junija 1977 to nazorno opisuje:

Po letih me je spet zamikalo, da bi se mi fantazija in pero napasla o liku tržaškega škofa in poznejšega papeža Eneja Silvija Piccolominija, med drugim tudi ustanovitelja ljubljanske škofije. Njegova uživaška mladost, njegovo prosvetljeno krščanstvo, njegovo svetovljanstvo, presegajoče tržaško kurniškost, njegovo pastirovanje po slovenskem Krasu – kakšna motivika ...⁷

Pozneje, 4. novembra 1978, v svojem dnevniku ponovno omenja ta roman, tokrat kot način pobega iz zatohosti (tedanje) slovenske kulture: »Zbežati, a kam? Še najraje v kakšen nov roman. Tja v renesanso, k Eneju Silviju Piccolominiu.«⁸ Čez dobro leto dni, 10. decembra 1979, je ideje prelil na papir: »Zapisal sem prve besede romana o Piccolominiu.«⁹ 12. februarja 1980 je že »ves v zgodbi o Piccolominiu«, ¹⁰ 30. aprila je Slovenski matici že predlagal objavo romana,¹¹ potrditev zanj prejel 8. oktobra,¹² 9. decembra pa »ob 21h napisal na stran 812 rokopisa romana *Finis*«. ¹³ Iz objave s 16. julija 1980 izvemo nekaj več o ritmu

⁵ Ibid., 152.

⁶ Med svojimi viri omenja razpravo Jožeta Stabeja »Staro božjepotništvo Slovencev v Porenje« iz leta 1965 (*Razprave, SAZU, Razred za filološke in literarne vede*, 6, 143–213), knjižico Pio II e Trieste, ki jo je istega leta objavil Marino Szombathely, klasično študijo Giuseppeja Caprina *Il trecento a Trieste* iz leta 1897 (ponatisnjena 1974) in zemljevid *Tržaško ozemlje* (Ljubljana; Trst: Slovenska matica; Založništvo tržaškega tiska, 1977). Kot navdihe za opisovanje pokrajine omenja naslednje: »Kočijažev vrt je dejansko vrt Mencinovih v Pueblu v Coloradu, pogled na Alpe je dejansko pogled na Skalnato gorovje, Dunajski gozd je dejansko opisan po gozdu pod goro Oljko na Štajerskem itd.«

⁷ Rebula, *Iz partiture življenja*, 128.

⁸ Prav tam, 161.

⁹ Prav tam, 241.

¹⁰ Prav tam, 256.

¹¹ Prav tam, 272.

¹² »Slovenska Matica sporočila, da je vključila roman v svojo redno zbirko. Sem za naslov *Zeleno izgnanstvo*, čeprav bo kdo mislil, da gre za kraško gmajno ...« Prav tam, 298.

¹³ Prav tam, 308.

pisanja: »Pisanje romana med zaleti (do dvanajst strani na dan) in blokadami, ko da pero orje v pesku.«¹⁴

Verjetno zadnjič – vsaj kar zadeva zapisano besedo – je avtor o svojem romanu spregovoril v kontekstu govora v počastitev 600-letnice Piccolominijeve smrti, ki ga je imel na pobudo Italijanskega inštituta v Ljubljani in ob sodelovanju občin Ljubljana in Siena 12. oktobra 2006 v Mestnem muzeju v Ljubljani.¹⁵ V njem se je osredotočil predvsem na sintezo sobivanja dveh elementov, ki sta ga pri Piccolominiu – in njegovi »ljubeznivi pojavi velikega Evropejca *ante litteram*« – najbolj pritegovala: antike in krščanstva, vere v razum in vere v resnico. Poleg tega se je, denimo, malce obregnil ob historiografijo italijanske književnosti, ki naj bi toskanskemu humanistu, nemara zaradi pisanja v latinščini, namenjala le malo pozornosti, česa omembe vrednega za pričujočo razpravo pa v tem govoru ni najti; razen morda podatkovnega zdrsa, ko ob omenjanju poročila o ustoličevanju na Gosposvetskem polju po pomoti zamenja delo *O Evropi* s spisom *Zgodovina dejanj Friderika III. (Historia rerum gestarum Friderici III.)*.¹⁶

Piccolominijeva biografija za tržaško obdobje

Če nadaljujemo z analizo virov za Rebulov roman, velja najprej opozoriti na to, da so praktično vsi dogodki v romanu na tak ali drugačen način natančno datirani, in sicer tako, da lahko prav na podlagi teh datacij marsikje sklepamo o viru, ki ga je Rebula uporabil. Hkrati so Rebulove datacije v njegovem poetičnem slogu izvrstno zavite v romantizirane opise, npr. dogajanja v naravi v določenem mesecu ali pa, kadar gre za natančnejšo opredelitev, s svetniškimi godovi. Tako datacije ravno zaradi neopazne vtakanosti v roman nikdar ne izstopajo preveč, da bi motile zgolj estetsko branje, obenem pa na poseben način dodajajo k občutku njegove zgodovinske preciznosti. V nadaljevanju so navedeni nekateri pomembni dogodki iz Piccolominijeve biografije tega obdobja, ki so jim vzporejeni zgodovinski dokumenti, ki o njih pričajo, ali pa je izpostavljen manko le-teh in s tem Rebulova pisateljska svoboda.

V ožjem smislu roman zajema tri leta Piccolominijevega življenja. Začne se z njegovim prihodom v Trst, in sicer v soboto, 10. maja, leta 1448 – četudi je bil

¹⁴ Prav tam, 287. Prim. tudi zapis z dne 13. septembra 1980 (str. 296): »Po daljši prekinitvi se vračam k romanu. Tudi sreča peresa je opoteča. Tako je bilo danes jutro jalovo, popoldan pa ploden (vmes je bil jalov tudi gozd). Izletavanja se učim marsikje, od Cervantesa do Stendhala, a od njegovih *Italijanskih kronik* nimam ničesar.« Pisatelj v dnevniku (prav tam, 289) omenja tudi zanimivo prigodo z dne 21. julija 1980: »Divja nevihta mi je iz ute, kjer sem imel rokopis romana, raznesla po vrtu poglavje o kajenju s cunjami v Devinu. Liste sem posušil na podu drvarnice. Še so berljivi, kljub razmazanosti.«

¹⁵ Rebula, »Ob 600-letnici«.

¹⁶ Rebula, »Ob 600-letnici«, 19.

za tržaškega škofa sicer imenovan že več kot leto poprej, natančneje, 19. aprila leta 1447¹⁷ –, kar je ena redkih neposredno izpisanih letnic v romanu. Zatem je precej natančno opisana Piccolominijsva vselitev v škofovsko rezidenco, vključno z njegovim določanjem osebja, med katerim najbolj izstopa kontovelski vikar Tilen. Opisano je tudi srečanje z odposlanci oglejskega patriarha in raziskovanje okolice Tergesteja, seveda s slikovito epizodo o pohodu na češnje z Lukežem Grinjancem.¹⁸ Piccolomini nato načrtuje vizitacije in v izvidnico pošlje Tilna, vendar se sam temu ne more posvetiti, saj ga tri zaporedne poslanice s cesarskega dvora silijo na misijo v Istro, kjer naj bi uredil spor glede meje med Pazinom, ki je spadal pod nemško cesarstvo, in Motovunom, ki je bil del Beneške republike.¹⁹

Kljub dolgotrajnemu odlašanju mora Piccolomini septembra res v Pazin, o čemer priča njegovo pismo cesarskemu tajniku Casparju Schilcku z datumom 13. september.²⁰ To pismo je zagotovo tudi Rebulov vir, ki Piccolominijsv odhod v romanu datira z enim svojih tipičnih opisov:

Za habsburški Pazin in za beneški Motovun to ni bil september, v zorenju vinogradov. Za obe mesteci, prizorišči visoke diplomatske akcije, je bil to neki polpravljivi maj, v razcvetu zgodovinske pomembnosti.²¹

Po opravljeni misiji se Piccolomini še v septembru odpravi na Dunaj, kar Rebula zopet poetično opiše: »Tako je bil odhod določen na dan sv. Kozme in Damijana«,²² in v nadaljevanju: »Bilo je eno tistih septembrskih juter«. ²³ Eden od razlogov za odhod naj bi bil v tem, da bi pri cesarju Frideriku zaprosil za posredovanje glede plenjenja družine Walsee po tržaškem in po Krasu – in prav zloglasni Walseeji

¹⁷ Piccolomini je škofovski naziv prejel kot nagrado za svoje diplomatsko posredovanje pri oblikovanju sprave med papežem (takrat Evgenijem IV.) in nemškim cesarjem. Za tržaškega škofa je bil najprej imenovan ob lažni novici o smrti takratnega tržaškega škofa Aldergatija, kar je bil papež seveda prisiljen preklicati, a se je imenovanje uresničilo čez mesec dni ob resnični Aldelgartijevi smrti (4. aprila 1447). Takrat sta ga tako papež Nikolaj V., ki je nasledil Evgenija, kot Friderik III. sklepčno imenovala za škofa v Trstu, vendar je Piccolomini, preden je nastopil svojo funkcijo, moral za cesarja opraviti še dolgo diplomatsko misijo v Milano.

¹⁸ V svojem dnevniškem zapisu z dne 15. junija 1980 (*Iz partiture življenja: dnevnik 1977–1981*, 280) Rebula zapiše: »Dopoldne pisanje *Zelenega izgnanstva* – takšen naj bo roman o Piccolominiu –, popoldne pa še eno mitično obiranje češenj na Hmeljakovini.«

¹⁹ »Vendar mu je bilo odveč, ko je sredi julija Dunaj ponovno urgiral zaradi obmejnega spora v Istri. [...] Novo urgiranje z Dunaja, naj Enej Silvij najkasneje v septembru opravi misijo v Istri, je vizitacijski program odložilo.« Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 123.

²⁰ Wolkan, *Der Briefwechsel* III, 67; Ep. 22.

²¹ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 75

²² Prav tam, 182.

²³ Prav tam, 185.

v romanu prestrežejo odpravo ter napadejo popotnike. Tu se Rebulova pripoved razlikuje od drugih zgodovinarjev, ki ta dogodek umeščajo v čas Piccolominijevega vračanja iz Pazina.²⁴ Pa vendar v resnici nimamo natančnega podatka, kdaj je Rompert Walsee pripravil Piccolominiju zasedo – Piccolomini o tem v *Komentarjih* navede zgolj, da je do zasede prišlo in ga je rešila le konjeva urnost.²⁵

Med potjo na Dunaj Piccolomini v romanu kar nekaj časa biva v samostanu Jurklošter, kjer omeni, katera vsa literarna dela si je lahko imeniten gost takrat prebral v samostanski knjižnici.²⁶ O njegovem bivanju v samostanu sicer ni mogoče najti zgodovinske dokumentacije, zanimive pa so Rebulove omembe del bl. Otona iz Novare, Sifrida Švabskega in Mihaela iz Prage, ki naj bi jih Piccolomini bral v Jurkloštru in jih je pisatelj zelo verjetno izbrano povzel na podlagi znanih naborov originalne jurkloštrske literarne produkcije.²⁷ Jesen Piccolomini preživi na Dunaju, pri čemer se Rebula precej natančno posveti opisu Piccolominijevega govora na dunajski artistski fakulteti. Zanimivo pa v nobenem izmed znanih virov ne najdemo podatka o tem govoru, kaj šele, da bi poznali njegovo izvorno besedilo, zato Rebulov navdih zanj tudi tu ostaja uganka.²⁸

Z Dunaja se je Piccolomini očitno vrnil že okrog novega leta, o čemer priča listina o posvetitvi kapele v cerkvi sv. Martina v samostanu tržaških benediktink, objavljena v *Codice diplomatico istriano* in datirana 7. januarja 1449. Skladno s tem Rebula njegovo potovanje povedno opisuje kot vožnjo prek zasnežene pokrajine, med katero v okolici Gosposvetskega polja Tilen začne pripovedovati o običaju ustoličevanja karantanskih knezov.²⁹

Vidiš, celesitudo, tu Sloveni sinovi umeščajo svoje vojvode,« je nekje pokazal skozi okno. In je prešla kakšna milja, preden si je Enej Silvij zabeležil vse podrobnosti zanimivega običaja. »To kar daj v kakšno svojo knjigo,« je rekel Tilen. »Če bom kdaj pisal *Zgodovino cesarja Friderika III.* ...«³⁰

²⁴ Glej Conti, *Documenti raccolti e pubblicati*, 15: »Probabilmente quando Vescovo Enea era in Pisino o li presso, Ramberto Walse volle fare colpo veramente di mano, sulla di lui persona e farlo prigioniero. Piccolomini sfuggì a quel gravissimo pericolo, per la velocità del cavallo.«

²⁵ Piccolomini, *Komentarji* 1.18: Roperi, qui eum capere magnopere studebat, sola celeritate vitavit insidias.

²⁶ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 247.

²⁷ Prim. Kos in Stelè, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, 78. Dela *De quatuor virtutibus cardinalibus pro eruditione principum*, ki jih prav tako omenja Rebula, pri Kosu sicer ni najti.

²⁸ Piccolomini ga ne omenja niti v *Komentarjih* niti v katerem svojih pisem, govora pa prav tako ne najdemo med njegovimi zbranimi govori.

²⁹ Ta opis je dobro znan iz Piccolominijevega dela *O Evropi*, kjer ga vključi v razdelek o Koroški (20.[64]).

³⁰ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 330.

Zatem se pripoved prestavi za nekaj mesecev naprej: naslednja datumska opredelitev, ki je na voljo, je omemba napovedi, da se bo v Trstu maja na romanju v Rim ustavil Friderik II. Celjski. Zanimivo Rebulov roman ta obisk umešča v leto 1449, medtem ko je znano, da se je Friderik na romanje podal leta 1450.³¹ Še ena nedoslednost se pojavi v nadaljevanju: čeprav je iz obdobja med 18. in 25. februarjem ohranjenih kar pet Piccolominijevih pisem iz Dunajskega Novega mesta,³² v romanu ne najdemo nobenega podatka o tem, da bi se Piccolomini še pred Friderikovim obiskom vrnil v Avstrijo.

Vprašanje datumske umestitve je relevantno tudi pri naslednjem dogodku v romanu. Potem ko se Piccolomini – Rebula je seveda dobro poznal njegovo averzijo do Celjskih³³ – izogne srečanju s Friderikom in za to pooblasti Tilna, se pripoved nadaljuje z opisom poti v župnijo Hrenovice, kjer Piccolomini posveti cerkev v Predjami. Če upoštevamo datacije v romanu, naj bi se to torej zgodilo maja 1449: »Zdaj je na vrtu hrupno raznašala stranice iz žive meje majska eksplozija španskih bezgov in Judeževih dreves«³⁴ in: »Kakšna čudovita demona na prehodu iz maja v junij!«³⁵ Ni znano, od kod Rebuli izbira tega datuma za posvetitev, saj se je listina o posvetitvi cerkve v Predjami žal izgubila. Szombathely – zdi se sicer, da bolj arbitrarno – posvetitev uvršča v pomlad oziroma začetek poletja 1450,³⁶ iz česar je moč sklepati, da Rebula bodisi ni bil pozoren na njegovo datacijo bodisi je ni imel za dovolj verodostojno, saj je Szombathelyjevo publikacijo sicer zagotovo poznal.

Začetek jeseni leta 1449 v romanu zaznamuje obisk Piccolominijeve davne ljubezni, Elizabete: »V septembrski dan je zaoralo nekaj, kar je Enej Silvij prvi hip občutil kot mrtev meteor v svoje nebo: pojavila se je Elizabeta.«³⁷ Pripoved se nato hitro premakne globlje v jesen, ko pisatelj, sicer povsem obrobno, omeni, da je oktobra Piccolomini – v Ljubljani! – izvedel za pritožbe vremskih vernikov nad njihovim duhovnikom »Radogostom«:

³¹ Slednje Piccolomini omenja v svojem delu *O Evropi* (21.68) in Friderikovo romanje sarkastično komentira: »Čeprav se je v jubilejnem letu 1450 že pri devetdesetih letih odpravil v Rim po odpustke, se po vrnitvi ni izkazal za prav nič boljšega.« Glej Bogataj in Božič, *Enej Silvij Piccolomini – Pij II*, 240.

³² Glej Wolkan, *Der Briefwechsel I*, 79–86; *Epp.* 24, 25, 27, 28, 29.

³³ To je omenjeno že na začetku romana med opisom Piccolominijeve poti z Dunaja: »Tako se je odločil za daljši itinerarij čez Furlanijo. S tem se je tudi izognil ozemlju Friderika II. Celjana, čez katera je nerad potoval.« Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 9.

³⁴ Prav tam, 345.

³⁵ Prav tam, 353.

³⁶ Szombathely, *Pio II e Trieste*, 38, op. 29.

³⁷ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 373.

Za afero je Enej Silvij zvedel v oktobru v Ljubljani, kjer je bilo treba zastopati Habsburžana v zadevi prepisa nekih gozdov. V poštev je seveda prihajala edinole premestitev ognjevitiga dušebrižnika. V tem smislu je Enej Silvij v meglenem ljubljanskem večeru napisal pismo tergestovskemu kapitlju.³⁸

Vir za ta dogodek je Piccolominijevo pismo z dne 8. oktobra 1449, ki spada med sedem Enejevih ohranjenih pisem, napisanih iz Ljubljane,³⁹ a v Wolkanovi oziroma Kandlerjevi izdaji še ni bilo objavljeno. Pismo se namreč nahaja v rokopisni obliki v tržaški knjižnici Biblioteca civica Attilio Hortis (signatura: Ms. Picc. II 48/1) in je bilo šele nedavno prvič objavljeno.⁴⁰ Rebulovo poznavanje pisma očitno dokazuje, da je obiskoval tamkajšnjo knjižnico in raziskoval rokopisno gradivo, saj sicer za to epizodo ne bi mogel vedeti. Pri tem velja omeniti tudi, da je v romanu na kratko opisan prav Piccolominijev postanek v Ljubljani, kamor ga je spremil Tilen. Tu Piccolomini prvič omeni možnost ustanovitve škofije:

Potem ko sta vstala od večerje, sta skušala videti kaj skozi okno. Toda vaška prestolničica vojvodine Kranjske je bila skoraj zginila v megli, bruhajoči iz njenega šotastega barjanskega podzemlja. Prihajajoča noč jo je zdaj zazibavala v nekakšno mutasto podeželsko smrt. [...] »Svojega škofa pa je le vreden tale Labacum.« »Poagitiraj zanj med Dunajem in med Rimom, celsitudo,« je rekel Tilen.⁴¹

Oktobra Rebula sicer Piccolominija še vedno umešča v Trst in opisuje obisk njegovega nečaka Francesca Todeschinija Piccolominija.⁴² Roman zatem ponovno naredi dolg preskok in povsem izpusti Piccolominijevo bivanje v Dunajskem Novem mestu, od koder pri Wolkanu najdemo pisma z datacijami od novembra do februarja.⁴³ Naslednji dogodek, ki ga opisuje, je posvetitev cerkve v Dutovljah, do katere naj bi prišlo 12. julija 1450. Piccolomini mora nato v naglici zapustiti Trst in se v vlogi odposlanca cesarja Friderika podati na diplomatsko misijo v Rim in Neapelj, da bi pripravil razmere za cesarsko kronanje in poroko. Kot je navedeno v romanu, si »ni predstavljal, da je Rim takrat že sestavljal bulo, s katero ga je papež Nikolaj prestavljal na škofijski sedež v Sieni«⁴⁴ – in resnično je papeška

³⁸ Prav tam, 383.

³⁹ Za slovenski prevod glej Bogataj in Božič, *Enej Silvij Piccolomini – Pij II.*, 251–266; prim. 204–208.

⁴⁰ Bogataj in Božič, »Enej Silvij Piccolomini in slovenski prostor«, 63.

⁴¹ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 384.

⁴² 1440–1503, bodoči papež Pij III.

⁴³ Wolkan, *Der Briefwechsel I*, 99–160; *Epp.* 38, 39, 40, 41.

⁴⁴ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 389.

bula o Piccolominijemvem imenovanju datirana že 23. septembra 1450.⁴⁵ Pripoved se tako skokovito premakne k zadnjemu prizoru, ki opisuje Piccolominijevo bivanje v Poggibonsiju, ko se je z misije že vračal v vlogi sienskega škofa. V tem toskanskem mestecu ga obišče Tilen in Enej Silvij tik pred njegovim odhodom napiše »poslovilno« pismo tržaškemu kapitlju, v katerem Tržacane obvesti o svojem imenovanju v Sieni. Tu Rebula, kot bi se sklenil krog od Piccolominijevega prihoda v Trst, ponovno povsem neposredno navede natančen datum, in sicer 16. januar 1451.

Kar velja izpostaviti pri tem zaključku, je, da je vir te datacije skoraj zagotovo Piccolominijevo pismo, ki je bilo sicer že objavljeno v Kandlerjevem *Codice diplomatico istriano*, a se je očitno izmuznilo pozornosti številnih slovenskih preučevalcev Piccolominijevih posredovanj na našem ozemlju. Ti so sledili Valvasorjevi navedbi, češ da je Piccolomini ob imenovanju za sienskega škofa »zastran tega iz Ljubljane poslal dopis tržaškemu kapitlju, pod dato 6. januarja«.⁴⁶ V resnici težko verjamemo, da bi se Piccolomini takrat res nahajal v Ljubljani. Ob koncu leta 1450 je bil namreč najprej v Neaplju in nato v Rimu, od koder so ohranjeni nekateri njegovi datirani govori.⁴⁷ Zatem se je počasi vračal nazaj proti severu: najprej naj bi se ustavil v Sieni, kjer so mu prebivalci pripravili slavnosten sprejem, zatem pa še v Firencah, Ferrari, Bologni in Benetkah.⁴⁸ Ohranjeno je pismo, ki ga je nanj naslovilo mesto Siena, z datumom 12. januarja, poslano pa mu je bilo v Firenze, takoj zatem pa je ohranjeno pismo iz Poggibonsija. Tako je težko verjeti Valvasorjevim navedbam, da bi se Piccolomini vmes 6. januarja nahajal v Ljubljani. Tudi Rebula – najsi je Valvasorjevo navedbo poznal ali ne – tega ne omenja in Piccolominija po končani misiji v Rim januarja pravilno postavlja v okolico Siene.⁴⁹

Kot je razvidno iz te kratke obnove, si je Rebula sicer dokaj arbitrarno izbiral, katere dogodke bo opisal v romanu, toda tiste, ki se jih je odločil vključiti, je opisal z izredno natančnostjo in zgodovinsko povsem točno. Poleg povedanega je nujno omeniti še niz osrednjih in stranskih literarnih likov v romanu, med katerimi nekateri slonijo na resničnih zgodovinskih osebnostih, medtem ko so drugi zgolj plod avtorjeve svobodne domišljije. Med prvimi zasledimo naslednje: Piccolo-

⁴⁵ Prim. Wolkán, *Der Briefwechsel* III, 3–4; *Ep.* 1.

⁴⁶ Valvasor, *Čast in slava vojvodine*, 687.

⁴⁷ Cotta-Schönberg, *Collected Orations of Enea Silvio Piccolomini*, 14; Zimolo, *Le vite di Pio I*, 19.

⁴⁸ Zimolo, *Le vite di Pio II*, 19.

⁴⁹ Pri tem je zanimiva Rebulova omemba, češ da je Tilen med potovanjem proti Poggibonsiju na vprašanje, zakaj Piccolomini biva tam in ne v Sieni, kjer je škof, dobil odgovor, da se je »Enej Silvij zaenkrat izogibal rodnega mesta zaradi politične napetosti v njem« (*Zeleno izgnanstvo*, 411). Nasprotno Zimolo navaja: »Egli fece il suo solenne ingresso in Siena il 12 gennaio '51, ricevuto in processione dal clero e dal popolo, sotto un baldacchino dorato, recandosi alla cattedrale e quindi al palazzo vescovile (*Le vite di Pio II*, 19).

minijev notar in tajnik Niccolò de Marcatelli, ki je njegov prijatelj že od prvega obiska Trsta; barkoveljski plemič Domenico Burlo; duhovnik Antonio de Goppo, Piccolominijev neuspeli tekmeč za škofovsko mesto v Trstu in naposled njegov naslednik; prijatelj Bonomo, grof Rampert Walsee in njegova žena Katarina.

Med naštetimi je zanimiva upodobitev Piccolominijevega tajnika, Niccolòja de Marcatellija, saj Rebula njun odnos slika, kot da bi se ob Piccolominijevi selitvi v Trst komajda spoznala; npr. »Sin Padovanskega emigranta, korekten brez prilizovanja, kulturne brez zdrizavosti – Eneju Silviju je bil vedno bolj všeč«. ⁵⁰ Toda v resnici je Piccolomini Marcatellija spoznal že med svojim prvim obiskom Trsta leta 1444 in si je z Marcatelijem tudi dopisoval, ⁵¹ kar kaže, da si je Rebula pri njegovi literarizaciji vzel precej svobode. Še večjo prosto pot je dal domišljiji pri ustvarjanju likov, kot je denimo Piccolominijev vikar Tilen. Tega slovenskega vaškega plebana iz Kontovela, ki preseneti s svojo odločnostjo in klenostjo, še bolj pa z vehementno sovražnostjo do Turkov, ljubeznijo do domače kapljice ter razgledanostjo po klasični kulturi, naj bi Rebula upodobil po značajskih potezah različnih duhovnikov, predvsem prijatelja Frančka Križnika, ⁵² pa tudi župnika Svetka Gregoriča iz Hrenovic. ⁵³

Epizode iz časa pred Piccolominijevim prihodom v Trst

Kot omenjeno, se Rebula v romanu dotika tudi številnih epizod iz časa pred Piccolominijevim škofovanjem v Trstu. Med njimi tako po dolžini kot po nadslojnosti Rebulovega opisa najbolj izstopajo tri takšne epizode: poročilo o Piccolominijevem doživljanju pridiganja Bernardina iz Siene in posledično njegova skorajšnja odločitev za vstop v frančiškanski red, opis njegove diplomatske misije na Škotsko ter pripoved o njegovi mladostni ljubezni do Bretonke Elizabete in nezakonskem otroku z njo.

Pri tem velja izpostaviti, da Rebula med popisovanjem naštetih dogajanj ne uporablja zgolj enega vira, denimo Piccolominijevih ohranjenih pisem, temveč pripoved plete na podlagi več virov. Slednje je mogoče lepo ponazoriti ob njegovem poročilu o Piccolominijevem odnosu do sv. Bernardina Sienskega. Slednje

⁵⁰ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 48.

⁵¹ V Wolkonovi izdaji najdemo npr. pismo z datacijo 1. junij 1445 (*Der Briefwechsel* I, 522–523; *Ep.* 176).

⁵² Rebula, »Alojz Rebula odgovarja na vprašanja o *Zelenem izgnanstvu*«, 152. Ta nadarjeni mladi duhovnik, s katerim je Rebula prijateljeval, je nesrečno umrl kot žrtev sumljive prometne nesreče 28. marca 1980, v 36. letu življenja, ravno v času, ko je Rebula pisal roman o Piccolominiju; prim. pisatelj dnevniški zapis z dne 18. aprila 1980 (*Iz partiture življenja: dnevnik 1977–1981*, 269): »Kaj pa bo z mojim (romanom), o Eneju Silviju Piccolominiju? Kdaj se bom vrni k pisanju, od katerega sta me odtrgala nahod in Franček?«

⁵³ Po pripovedovanju nekaterih Rebulovih prijateljev iz vrst duhovščine.

kar nekoliko dramatično sledi opisu Piccolominijevega maševanja v Trstu v prisotnosti odposlancev oglejskega patriarha, med katerim Piccolomini razmišlja o svoji mladosti. Rebula tudi za ta dogodek postreže z natančnim datumom: »Siena, spomladi '25 ... Na Markovo, 25. aprila, je veliki Bernardin otvoril svoj dvome-sečni festival velikih reči.«⁵⁴ Piccolomini se v romanu spominja, kako je poslušal Bernardinovo pridiganje in ob tem pomislil, da bi tudi sam postal frančiškan, a naj bi ga od tega odvrnili starši, ki so hoteli, da postane pravnik. Nekoliko pozneje je slišal pridigati še Gabriela iz Spoleta – literarna zgodovina tega imena doslej še ni uspela povezati z resnično zgodovinsko osebnostjo –, ki je med drugim oznanil: »Vsak človek je dolžan, da uresniči tisto dobro, ki ga je kdaj nameraval storiti.« Ta stavek naj bi Piccolomini pretresel in ga povezal s svojim premišljevanjem o vstopu med redovnike. Slednje ga je tako dolgo razvnelo, da je skupaj s prijateljem Leonardom Benevoglientejem naposled peš odšel v Rim, kjer se je tedaj nahajal Bernardin, da bi ga vprašal, ali je, ker svoje namere ni izpolnil, v grehu. Bernardina, ki je bil »bolj božji kot Gabriel iz Spoleta, a je manj teroriziral v svojih pridigah«, je našel med luščenjem lešnikov in ko se mu je izpovedal, ga je ta odvezal in mu zatrdil, da je svoboden.⁵⁵

Glavni vir za to epizodo je odlomek iz Piccolominijevega dela *De viris illustribus*, kjer je podan tudi (nasploh najstarejši) življenjepis sv. Bernardina Sienskega. V njem Enej poda opis vsega zgoraj navedenega z izjemo podatka, da se je v Rim odpravil s prijateljem. Ta podatek v resnici izvira od drugod, in sicer iz Piccolominijevih pisem, natančneje iz pisma prav njegovemu spremljevalcu, Sienčanu Leonardu Benvoglienteju. V tem pismu Piccolomini prijatelju Leonardu priporoča svojega znanca Juana Carvajala, ki ima obiskati Sieno, in mu naroča, naj Carvajalu potrdi njuno prijateljstvo; sam mu je namreč o Benvoglientu rekel: »Poznam ga in ga še posebej cenim, saj mi je bil že od mladosti blizu in skupaj sva pešačila v Rim, ko je bila najina vera še bolj goreča, kot je danes.«⁵⁶ Glede na to, da je velika Piccolominijeva biografija izpod peresa Georga Voigta iz leta 1856 edina, ki omenja, da je Piccolomini v Rim potoval s prijateljem, a Leonarda omenja z napačnim priimkom,⁵⁷ je mogoče sklepati, da je Rebula dobro poznal oba vira, *De viris illustribus* in to Piccolominijevo pismo, in sam povezal navedbi. Detajl glede tega, da naj bi Enej Bernardina ujel med trenjem lešnikov, gre bržkone pripisati pisateljevi domišljiji.

⁵⁴ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 89.

⁵⁵ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 90.

⁵⁶ Wolkan, *Der Briefwechsel I*, 534, pismo z dne 13. septembra leta 1445; »Quid mihi, ' inquam, ,novi et in primis colo, nam ab ineunte aetate mihi conjunctus fuit viamque inter urbem Romam Senamque pedibus simul calcavimus, cum major nobis esset religionis zelus quam nunc est. '«

⁵⁷ Voigt, *Enea Silvio de' Piccolomini*, 15, op. 3.

Naslednja natančno obdelana vstavljena epizoda iz časa pred Piccolominijevim škofovanjem v Trstu je njegova diplomatska misija na Škotsko med kongresom v Arrasu (1435). V romanu sledi takoj za epizodo o Bernardinu – kot slednje se tudi svojega potovanja na Škotsko spominja med maševanjem ob obisku patriarhovih zastopnikov. Kot navaja tudi Rebula, je misija potekala leta 1435, ko je bil Piccolomini sicer v službi slavnega kardinala Albergatija, ki se je trudil končati stoletno vojno med Francijo in Anglijo. Piccolomini je v *Komentarjih* glede namena misije skrivnosten, medtem ko njegov življenjepisec Campano jasno navede, da je bil njen namen nagovoriti škotskega kralja Jakoba k napadam na severni meji z Angleži, kar bi čete slednjih zaposlilo, da ne bi mogle napredovati v Francijo.⁵⁸ Pri tem je Piccolomini Škotsko sprva skušal doseči prek Anglije,⁵⁹ vendar mu je bil prehod zavrnjen, zato se je vrnil v Bruges in na Škotsko izplul neposredno iz Sluysa.

V romanu se epizoda začne neposredno s plovbo na Škotsko. Med potovanjem sta ladjo zajeli dve hudi nevihti in med demoničnim nalivom se je Piccolomini zaobljubil Mariji, da bo v primeru preživetja bos romal do njenega najbližjega svetišča. To je tudi storil in »po razdrapanih in zamrzlih tleh je bosonog, kakor se je bil rodil, pretolkel deset milj do cerkve v Witkirku«. ⁶⁰ Zdi se, da Rebulov opis tu ne sledi Piccolominijevemu poročilu iz *Komentarjev*. Brez posebnega namena pisatelj denimo omeni, da sta s kardinalom Albergatijem v Arras potovala čez slavni gorski prelaz Veliki Sv. Bernard, medtem ko Piccolomini sam v *Komentarjih* jasno navaja, da sta s kardinalom Veliki Sv. Bernard obiskala, da bi se tam srečala z vojvodom Amadejem Savojskim (kasnejšim protipapežem Feliksom);⁶¹ Rebula pri tem ne omenja neuspelega potovanja v Anglijo in Piccolominijevega navdušenja nad Londonom.⁶²

V romanu se Piccolomini zatem zatopi v spomin na svojo »škotsko ljubezen«, Škotinjo Edith, ki mu je tudi rodila sina. Na tem mestu Rebula navede: »Ko se mu je rodil, se je v pismu očetu, dobremu staremu Silviju, ki si je na posestvecu v Corsignanu med semenjem in rovnicami izlizoval rano spodletele vojaške kariere, pohvalil z neznančkom.«⁶³ Pri tem se Rebula oddalji od dejanskega konteksta pisma. Piccolomini je namreč o škotskem sinu očetu sicer res pisal, vendar je njegovo

⁵⁸ Pij II., *Komentarji* 1.4; Campano, *Vita Pii II*, 10: Hinc ulteriolem in Brittanniam nunc Scotiam missus ad regem adversus citiores Brittanos qui paci adversabantur sollicitandum.

⁵⁹ V *Komentarjih* Piccolomini slikovito opisuje potovanje iz Calaisa v Dover in svoje kratkotrajno bivanje v Londonu, kjer ga je predvsem navdušil iluminirani rokopis latinskega prevoda Tukidida, ki so ga hranili v zakristiji katedrale sv. Pavla.

⁶⁰ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 91. Pij II., *Komentarji* 1.5.

⁶¹ Pij II., *Komentarji* 1.4.

⁶² Prav tam, 1.5.

⁶³ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 91.

pismo o tem datirano šele devet let kasneje, novembra leta 1444, ko je na očeta naslovil poizvedbo o svojem drugem nezakonskem sinu z Bretonko Elizabeto, ki jo je spoznal na misiji v Strassburgu spomladi 1442.⁶⁴ Vendar v tem pismu svojega škotskega sina omeni zgolj toliko, da navede podatek o njegovi smrti, medtem ko hvaljenje s potomstvom, ki ga omenja Rebula, izhaja iz še zgodnejšega pisma očetu, in sicer z leta 1443, v katerem pa škotski sin sploh ni omenjen, temveč Piccolomini v njem očetu v varstvo priporoča sina, ki ga je spočel z Elizabeto.⁶⁵

Prav ljubezenska zveza z Elizabeto je še tretja velika epizoda iz časa pred Piccolominijevim tržaškim obdobjem, ki se v več nadaljevanjih pojavlja v Rebulovem romanu. Tu si pisatelj privoščijo največ svobode – morda tudi zato, ker imamo o tem najmanj podatkov. Pri tem velja poudariti, da je tudi tiste redke informacije, ki so na voljo in jih je sam zagotovo poznal, uporabil precej svobodno in jih močno preoblikoval. Vse, kar je znanega o Elizabeti, izhaja iz že omenjenega Piccolominijevega pisma svojemu očetu,⁶⁶ v katerem opisuje, da je na misiji v Strasbourg v postnem času v gostišču, kjer je bil nastanjen, spoznal žensko iz Bretonije, ki pa je odlično govorila italijansko. Imela je tudi hčer, ki naj bi jo njen mož zaupal v varstvo gostitelju, zato se je Elizabeta bala in branila stika s Piccolominiem. Ne glede na to je na njegovo spodbudo ponoči pustila odklenjena vrata v svojo sobo in iz njune skupne noči se je 13. novembra 1442 rodil sin. V svojem pismu Piccolomini sina izroča v varstvo očetu in mu kot zagotovilo, da ženska ne laže, opiše njuno srečanje. Omeni tudi, da je bretonska ženska zatem prišla za njim v Basel, kjer ji sprva ni verjel, a ker od njega ni zahtevala denarja in se je datumsko vse ujemalo, je naposled sina priznal za svojega.

Rebulova literarizacija Piccolominijeve zveze z Elizabeto se močno oddalji od reducirane zgodbe, opisane v pismu, in jo literarno znatno dopolni. V romanu se Piccolomini spominja časa, ki sta ga z Elizabeto preživela skupaj v Strasbourg; in sicer ne kot enkratno srečanje v temi noči, temveč kot dalj časa trajajoče avgustovsko druženje: »V avgustu je bilo, v nekem sanjskem francosko-nemškem avgustu, ki je zadišal v njuno ljubezen s prvimi breskvami.«⁶⁷ Ljubimca jahata med vinogradi in po gozdu, občudujeta različna drevesa in o njih pišeta pesmi do zgodnje jeseni: »September je tam odvrigel rog s ciklamni in zgrabil drugega, nalitega z lučjo iz zorečih sadovnjakov.«⁶⁸ V romanu naj bi se sicer Piccolomini iz Strasbourga vrnil v Basel, »v kugo«, poglavje pa se zaključi z besedami: »Po-

⁶⁴ Piccolomini je imel namreč iz časa pred svojo posvetitvijo dva nezakonska sinova, in sicer prvega z neimenovano Škotinjo, drugega pa z Bretonko Elizabeto. O slednjem piše v pismu očetu z dne 19. septembra 1444. Wolkan, *Der Briefwechsel* I, 449; *Ep.* 162.

⁶⁵ Wolkan, *Der Briefwechsel* I, 188; *Ep.* 78 z dne 20. septembra 1443.

⁶⁶ Prav tam.

⁶⁷ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 289.

⁶⁸ Prav tam, 307.

tem, ko je koncil proglasil papeža Evgenija IV. za krivoverca, ga je 25. junija '39 odstavil.«⁶⁹ Glede na to, da Rebula tovrstne datacije sicer uporablja z namenom zgodovinske umestitve posameznih dogodkov v romanu, se torej zdi, da pisatelj celotno epizodo Piccolominijeve ljubezenske zveze v Strasbourgu postavlja pred leto 1439, kar pa je sicer v nasprotju s podatki iz vseh Piccolominijevih biografij in njegovih pisem.⁷⁰ Prav tako v romanu nikjer ni omenjena Elizabetina hči, o kateri sicer Piccolomini sam govori v zloglasnem pismu očetu, ali njegov namen, prav tako razviden iz pisma, da bi njegovega sina vzgajal njegov (Piccolominijev) oče – njegov sin v skladu s pisateljevo pripovedjo očitno živi skupaj z materjo v Bretaniji. Poleg tega večina biografov navaja, da je Piccolominijev sin, ki ga je imel z Elizabeto, prav tako umrl kmalu po rojstvu,⁷¹ medtem ko v romanu Elizabetina Eneja na jesen 1449 obišče v Trstu⁷² in mu prinese rokopis s heksametri, ki naj bi jih napisal njegov sin:

»Ni hotel z mano na pot. Rajši ribari ob Renu. Pošilja ti tole,« je rekla Elizabeta in vzela iz torbice preganjen pergament. Enej Silvij ga je razgrnil. Heksametri stesani po šolsko. A z neoporečnimi kvantitetami.⁷³

Nadalje je v romanu Elizabeta najavljena kot »na videz tuja patricijka, slabo je govorila italijansko«,⁷⁴ v nasprotju s Piccolominijevim komentarjem v njegovem pismu, češ da ga je očarala prav s svojim znanjem italijanščine in njeno elokventno uporabo.⁷⁵

Čeprav seveda Rebuli tolikšne svobode nikakor ne gre očitati, je njegovo oddaljevanje od zgodovinskih informacij na tem mestu v primerjavi s siceršnjo natančnostjo vseeno zanimivo, saj je bilo Piccolominijevo pismo očetu že objavljeno v Wolkanovi izdaji, hkrati pa zaradi škandaloznega priznanja o kar dveh nezakonskih sinovih nadvse razvpito. V prid Rebulovemu poznavanju pisma v izvirniku govori tudi dejstvo, da v nasprotju z nekaterimi starejšimi biografi in

⁶⁹ Prav tam, 308.

⁷⁰ Žal iz začetka leta 1442 ni ohranjeno nobeno Piccolominijevo pismo. Po misiji v Strasbourg se je Piccolomini v resnici vrnil v Basel, kjer je, sodeč po njegovih pismih, ostal največ do 21. novembra, ko pa že piše iz Konstancie na poti na nemški dvor, kamor je odhajal na cesarjevo povabilo v službo na dvoru; gl. Wolkan, *Der Briefwechsel* I, 116-117; *Ep.* 39.

⁷¹ Mitchell npr. navaja, da je umrl v 14 mesecih od rojstva. Mitchell, *The Laurels and Tiara*, 275.

⁷² Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 373: »V septembrski dan je zaoralo nekaj, kar je Enej Silvij prvi hip občutil kot mrtev meteor v svoje nebo: pojavila se je Elizabeta.«

⁷³ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 376.

⁷⁴ Prav tam, 373.

⁷⁵ »Haec, quia sermonem Italicum egregie norat, me verbis salutavit Etruscis, quod illa in regione tanto magis placuit, quanto rarius erat.« Wolkan, *Der Briefwechsel* I, 189.

prevajalci, ki so navedbo iz že omenjenega Piccolominijevega pisma, da je Elizabeta »ex Britannia« namesto Bretanija, marsikdaj napak prevedli kot Britanija in tako navajali, da je bila Elizabeta Angležinja,⁷⁶ sam izvirnik pravilno posloveni kot »Bretanija«.

Če se še nekoliko pomudimo pri vprašanju Piccolominijevih ljubezenskih dogodivščin, velja omeniti tudi, da Rebula Enejevo razpetost v zvezi z vprašanjem celibata ponazarja s citati iz njegovih različnih pisem, kjer so pogosto uporabljeni povsem v drugačnem kontekstu. Seveda ne manjka njegova najbolj znana omemba na to temo v pismu Pietru iz Noceta: »*Timeo continentiam* – strah me je vzdržnosti.«⁷⁷ A takoj za navedbo tega zapisa Piccolomini v romanu kontemplira še eno svojo misel, ki naj bi jo nekoč napisal nekemu prijatelju: »Rajši kot Venero imaš ti dobra kosila, jaz pa imam rajši kot dobra kosila Venero.«⁷⁸ Ta dobesedni navedek prihaja iz sicer manj znanega Enejevega pisma prijatelju Pullendorfu, kjer pa je uporabljen med povsem drugačnim sobesedilom: Piccolomini prijatelju pojasnjuje, da med njima ne more več vladati enaka zaupnost, ker sta si po naravi preveč različna, pri čemer je opazka uporabljena bolj abstraktno in ne toliko z namenom dokazovanja Piccolominijeve ljubezenske sle.

Navedki dokumentov in Piccolominijevih del

Posebno pozornost velja posvetiti tudi dobesednim navedbam pragmatičnih dokumentov, npr. listin, ki se pojavljajo v romanu. Rebula njihove začetke pogosto navaja dobesedno iz latinskega izvirnika, nato pa jih prevede v opombi⁷⁹ ali pa kar med glavnim besedilom. Tako denimo takoj na začetku, medtem ko Piccolomini kontemplira svoj prihod v Trst, najdemo navedbo:

Pred enim letom je bilo kar šest papeških listin najavilo njegovo imenovanje; šest pergamentnih slov v slovesni opravi ciceronske latinščine ga je bilo predstavilo sedmerici uglednih naslovnikov [...] Še eno, najdaljše pismo, pa je najavljalo imenovanje njemu, »ljubljenemu sinu Eneju ... po skrbnem posvetovanju, ki smo ga imeli s svojimi brati o tem, naj se tergestovski Cerkev postavi na čelo sposobna in plodonosna osebnost, smo usmerili svojo pozornost nate, tridentinskega kanonika in našega subdiakona, ki nam zanesljiva pričevanja jamčijo o tvoji izobrazbi,

⁷⁶ O tem Mitchell, *The Laurels and Tiara*, 275.

⁷⁷ Wolkan, *Der Briefwechsel* I, 294–295.

⁷⁸ Tu cibis plus quam venere oblectaris, ego plus venerem amo quam cibos. Wolkan, *Der Briefwechsel* I, 440; *Ep.* 158 z datumom 1. oktober 1444.

⁷⁹ Gl. npr.: »Excellentissimus Dominus Aeneas Silvius Piccolomini« Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 332; »Eneas Dei et Apostolicae Sedis gratia Episcopus et Comes Tergestinus. Universis et singulis Christi fidelibus salutem in Domino sempiternam.« Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 411.

spodobnem življenju, poštenem obnašanju, čutu za duhovno in smislu za časovno stvarnost in o obdarjenosti z drugimi mnogoterimi krepostmi.⁸⁰

Pri tem gre za Rebulov prevod daljšega odlomka pisma papeža Nikolaja V. z dne 19. aprila 1447, v katerem Piccolominiu naznani imenovanje za tržaškega škofa. Rebula ga je v izvirniku najbrž bral v Wolkanovi izdaji Piccolominijevih pisem.⁸¹ Pozornost pritegnejo tudi opisi drugih »pergamentnih slov«, torej najverjetneje papeških listin, ki naj bi naznanjale njegovo imenovanje v Trstu:

Pismo kapitlju tergestovske Cerkve, naj bi Izvoljenega sprejel kot očeta in pastirja in mu izkazoval pokorščino in spoštovanje.

Pismo duhovščini tergestovskega mesta in škofije z enako vsebino.

Pismo vsem vazalom tergestovske Cerkve naj bi izvoljenemu izkazovali dolžno čast in natančno izpolnjevali dolžne služnosti.

Pismo oglejskemu patriarhu, naj bi z vso naklonjenostjo stal ob strani novemu predstojniku škofije, ki je bila juridično v sklopu patriarhije.

Pismo cesarju Frideriku, naj bi Izvoljenemu izkazoval svojo naklonjenost in ščitil pravice škofije.⁸²

Vseh naštetih zaenkrat še ni bilo mogoče identificirati in tako ni znano, ali res obstajajo in je bil Piccolomini tolikokrat naznanjen kot škof ali pa je Rebula zgolj karikiral podobna naznanila. Zanimivo pa je, da v romanu nista omenjeni dve cesarski listini Friderika III., ki bi ju Rebula lahko bral tako pri Kandleju kot v Wolkanovi izdaji Piccolominijevih pisem: Friderikovo naznanitev tržaškemu kapitlju že leta 1446, naj v primeru smrti tržaškega škofa Adelgardija na to mesto sprejme Piccolomini, ⁸³ in pa njegovo dejansko naznanitev Piccolominja kot tržaškega škofa z dne 18. maja 1470.⁸⁴ Slednje morda nakazuje, da gre pri zgornjem naštevanju res bolj za satiričen vložek kot opis dejanskih, danes neznanih dokumentov.

Na drugi strani je mogoče na podlagi objav v Kandlerjevem diplomatariju natančno slediti poročilom o Friderikovih prestavljanjih rzsodbe v zvezi z družino

⁸⁰ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 16.

⁸¹ Wolkan, *Der Briefwechsel*, 44–48; *Ep.* 13. Besedilo odlomka se v latinščini glasi: [D]eliberationem, quam de praeficiendo eidem ecclesiae personam utilem et etiam fructuosam cum fratribus nostris habuimus diligentem, demum ad te, canonicum Tridentinum et subdiaconum nostrum, cui de litterarum scientia, vitae munditia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium circumspectione aliisque multiplicium virtutum donis apud nos fidedigna testimonia perhibentur, direximus oculos nostrae mentis.

⁸² Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 17.

⁸³ Kandler, ad. 1446 (30. maj) in Wolkan, *Der Briefwechsel*, 231 (*App. Ep.* I)

⁸⁴ Kandler, ad. 1447 (18. maj) in Wolkan, *Der Briefwechsel*, 233–234 (*App. Ep.* III.)

Walsee, kar je prav tako pogosto omenjeno v romanu.⁸⁵ Piccolomini o zadevi Walsee resnično poroča na Dunaju že pozimi 1448, a od cesarja ne pridobi pomoči. V romanu se med vračanjem z Dunaja v Trst potoži o cesarjevem odlogu zadeve: »Pred enim mesecem – konec septembra '49 je bil Friderik III. preložil na januar '50 zasedanje, ki je bilo že določeno v Gradcu za razrešitev starega spora.«⁸⁶ Tudi v resnici v Kandlerjevem diplomatariju najdemo dokument, v katerem cesar 12. septembra 1449 Piccolominija obvešča o odlogu.⁸⁷ Ko Tilen podvomi o cesarjevi naklonjenosti za razrešitev zadeve, mu Piccolomini reče: »Če se bom v nov odlog vdal jaz, se vanj ne bo vdal tergestovski kapitelj. Rekuriral bo na rimsko sodišče.«⁸⁸ In prav to se je v resnici kasneje tudi zgodilo: kot pričajo dokumenti iz vatikanskega arhiva, je spor prišel vse do Svetega sedeža in papež Nikolaj je v zadevi za razsodnika imenoval kasnejšega škofa Gabrieleja de Gabrielijsa, ki je 1452 razsodil v prid tržaškega kapitlja.⁸⁹

Še bolj v romanu izstopa poročilo o posvetitvi cerkve sv. Jurija v Dutovljah,⁹⁰ ki jo je Piccolomini posvetil junija 1450. Cerkev je sprva omenjena že bliže začetku romana, v literarnem letu 1448, ko Piccolomini na ogled po bližnjih podružnicah pošlje Tilna.⁹¹ Ta mu pove, da v Dutovljah ravno gradijo novo cerkev (»Še leto dela bo, če bo Turek dovolil!«), ki naj bi jo Piccolomini nato posvetil 12. junija 1450. Med posvetitvijo košanski vikar v latinščini bere posvetilno listino – šele kasneje pa naj bi jo Tilen prevedel v slovenščino –, na podlagi česar je tako v romanu dobesedno reproducirana skoraj polovica le-te oz. njen drugi del.⁹² Listina je nato v opombi pod črto izvrstno prevedena v slovenščino, pod prevodom pa je v oklepaju zapis »Pripomba avtorja romana: besedilo je zgodovinski dokument, prepisan s pravopisnimi nedoslednostmi vred.«⁹³ Pri tem gre v resnici za drugi del listine o posvetitvi dutoveljske cerkve iz leta 1450, ki je bila sicer že objavljena v Kandlerjevem diplomatariju, njen izvirnik pa danes hrani arhiv župnije Tomaj.⁹⁴ Prvi del listine Rebula parafrazira v opisu obreda posvetitve:

⁸⁵ Cenčič, »Enej Silvij Piccolomini«, 20.

⁸⁶ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 387.

⁸⁷ Kandler ad. 1488.

⁸⁸ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 387.

⁸⁹ Cenčič, »Enej Silvij Piccolomini in Antonio de Goppo v sporu z Devinci«, 22.

⁹⁰ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 410–415. V svojem dnevniku z dne 3. maja 1980 (*Iz partiture življenja: dnevnik 1977–1981*, 273) pisatelj omenja, da se je na poti po Krasu ustavil v Dutovljah in stopil v cerkev: »Kako naj grem mimo nje, ko pa jo je posvetil moj Piccolomini.«

⁹¹ Ibid., 112–113.

⁹² Ibid., 411–412.

⁹³ Ibid., 412.

⁹⁴ Za opis listine in njen celoten prepis glej Bogataj in Božič, *Enej Silvij Piccolomini in slovenski prostor*, 69.

In angel časa je zapisal: leto 1450, 12. julij, 13. indikcija. Znotraj, v vonju sveže malte in kadila, v belem oblaku koretljev, je škofovska mitra stopila na glavni oltar [...], ga posvetila sv. Juriju mučencu ter položila vanj relikvije svetega apostola Jakoba, svetega Gregorija, Barbare, Lovrenca in druge stare relikvije, katerih imena niso bila znana. Nato je ista mitra šla v istem oblaku koretljev k desnemu oltarju in ga posvetila svetemu Urbanu, papežu, in potem vanj položila relikvije svetega Štefana, prvega mučenca, Antona Puščavnika in Marije Magdalene. Ista mitra se je potem v spremstvu istih koretljev, ki so se zvrstili za njo, napotila k levemu oltarju in ga posvetila svetemu Ahatu in njegovim tovarišem in potem vzdala vanj relikvije svetega Jakoba, Filipa, Antona Puščavnika, Krištofa in Marije Magdalene.⁹⁵

Rebula na ta način v roman sijajno vgradi vsebino celotne listine in pri tem pokaže tako odlične pripovedne zmožnosti kot tudi poznavanje izvirnika. Pri tem je še posebej zanimiva njegova časovna umestitev dogodka, saj prav datum posvetitve dutoveljske cerkve predstavlja posebno uganko. Listina sama je namreč datirana z dne 19. julija 1450 (*die decimonono mensis iulii*), v njej pa je navedeno, da je bila cerkev posvečena *pridie*, torej v najbolj neposrednem pomenu »prejšnjega dne«.⁹⁶ Vendar pa Kandler v *Codice diplomatico istriano* listino brez vsakršnega pojasnila objavi z datumom 13. julij, in ta datacija je večinoma reproducirana tudi v vsej kasnejši sekundarni literaturi. Janez Höfler denimo za datum posvetitve cerkve – verjetno upošteva besedico *pridie* kot »dan prej«, a zvesto Kandlerju – navaja 12. julij.⁹⁷ Prav tako Rebula v romanu posvetitev cerkve umesti na 12. julij, pri čemer si pri upodobitvi dogodka vzame toliko svobode, da prikazuje branje listine neposredno med dogodkom – v tem primeru seveda v listini ne bi bilo besedice *pridie*.⁹⁸ Odločitev za datumsko umestitev posvetitve na 12. julij bi bila seveda povsem razumljiva, če bi Rebula dogodek opisoval povsem izmišljeno in se glede datuma pač zanašal na sekundarno literaturo. Toda dejstvo, da je listino zagotovo bral v izvirniku, pri čemer ni mogel zgrešiti njene datacije

⁹⁵ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 412. Besedilo listine se v izvirniku glasi: [...] altare maiori eiusdem propriis manibus consecravimus sub titulo et ad honorem sancti Georgii martiris et in quo altari imposuimus reliquias sanctorum Iacobi apostoli, Christophori, Gregorii, Barbare, Laurentii et alias antiquas reliquias quorum nomina ignoramus, et cum uno altari a dextris in eadem sub titulo et ad honorem sancti Urbani pape in quo imposuimus reliquias sanctarum, undecim milia virginum, sanctorum Stephani prothomartiris, Antoni abbatis et Marie Magdalene, ac et cum alio altari a si[ni]stris in eadem [ecclesia] sub titulo et [ad honorem] sanctorum Achatii et sociorum eius in quo imposuimus reliquias sanctorum Jacobi et Philippi, Antonii abbatis, Christophori et Marie Magdalene.

⁹⁶ *Pridie* seveda lahko pomeni tudi »nedavno«, vendar slednje še vedno ne bi pojasnilo, zakaj se je v literaturi uveljavil prav 12. oz. 13. julij.

⁹⁷ Höfler, *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem*, 133.

⁹⁸ Če bi namreč hotel zvesto upoštevati to besedo, bi morala posvetitev cerkve v romanu potekati 11. julija.

na 19. julij, a se je kljub temu odločil za 12. julij, vsekakor zbuja pozornost, še posebej spričo Rebulove siceršnje doslednosti in večkrat izpričane težnje, da bi odpravil zapažene napake v zgodovinskih delih.⁹⁹ Neskladje med datacijo listine o posvetitvi na 19. julij in navedbami, da je do posvetitve prišlo 12. julija, ostaja nerazrešeno, še posebej, ker je obenem ohranjeno tudi Piccolominijevo pismo z Dunaja, ki nosi datum 16. julij 1450.¹⁰⁰

Posebno mesto v romanu imajo tudi omembe Piccolominijevih literarnih del. Te kažejo Rebulovo izvrstno poznavanje njihove vsebine, pri čemer jih ni uporabljal zgolj kot vire za Piccolominijevo biografijo, temveč jih je v romanu večkrat omenil povsem neposredno, posredujoč njihove vsebinske drobce, vire, ki jih je Piccolomini uporabljal, in podatke o njihovi recepciji. V romanu se največkrat pojavlja njegovo delo *O vzgoji dečkov* (*De liberorum educatione*), vzgojni traktat, ki naj bi ga Piccolomini bolj ali manj uspešno zdržema pisal ves čas škofovanja v Trstu.¹⁰¹ Delo je v resnici Enej dokončal pozimi 1450,¹⁰² v romanu pa očitno nekoliko kasneje, saj Piccolominijev tajnik De Marcatelli februarja 1450 predlaga »proslavitev dokončanja knjige *De liberorum educatione*«. ¹⁰³ Vendar knjiga ni omenjana le kot neke vrste Piccolominijevo intelektualno zatočišče. Rebula jasno izkazuje precej bolj podrobno znanje o tem delu – v romanu najdemo denimo seznam klasičnih avtorjev, na katere se je Piccolomini skliceval v traktatu: »Čeprav je šlo v bistvu za kompilacijo iz ljubih starih pedagogov – iz Kvintilijana, psevd Plutarha, Bazilija, Hieronima – je rokopis vlival strast po pisanju.«¹⁰⁴

V romanu sta pogosto omenjeni tudi njegovi najbolj razvpiti deli: komedija *Hrizida* (*Chrysis*) in ljubezenska novela *Zgodba o dveh ljubimcih* (*Historia de duobus amantibus*). Ti deli sta največkrat tarča posmeha Piccolominijevih nasprotnikov, ki dvomijo o njegovi moralni primernosti za škofa. Že na začetku romana sta omenjeni v pogovoru članov tržaškega kapitlja. Dekan kapitlja, ki je Piccolominiju naklonjen, komentira, da novi škof ni napisal zgolj *Zgodbe o dveh ljubimcih*, in želi nato navesti še kakšno moralno manj sporno delo, a ga eden

⁹⁹ Če si ogledamo Rebulovo knjižnico, ki se danes nahaja na Via Donizzeti v Trstu, lahko opazimo njegove popravke v različnih publikacijah, ki so mu jih pošiljali prijatelji in znanci.

¹⁰⁰ Wolkan, *Die Briefwechsel* II, 160. Seveda ni nujno, da bi bil Piccolomini res fizično prisoten pri nastanku listine, hkrati pa ta olajšava še vedno ne pojasni, zakaj so raziskovalci, v prvi vrsti Kandler, kot datum posvetitve navedli ravno 12. julij. Pri tem ni v pomoč niti navedba praznika posvetitve cerkve, ki ga določa listina, saj naj bi bil ta na prvo nedeljo po prazniku sv. Rešnjega telesa, ki pa je leta 1450 padel na 31. maj, in prav tako ne more veljati za datum, ko je bila cerkev v resnici posvečena.

¹⁰¹ Npr. »Šele tedaj je Enej Silvij odložil pisalo počez čez rokopis *De liberorum educatione* in vstal.« Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 313.

¹⁰² Wolkan, *Die Briefwechsel* II, 103–158; *Ep.* 40.

¹⁰³ Rebula, *Zeleno izgnanstvo*, 397.

¹⁰⁴ Prav tam, 266.

od scholarjev prekine: »Še križev pot z naslovom *Hrysis*!«¹⁰⁵ Nekoliko kasneje se o Piccolominijevih literarnih podvigih pogovarjata Tilen in Melhior, pri čemer Tilen o vsebini *Zgodbe o dveh ljubimcih* reče: »Ej, kako v tisti zgodbi oni dični vitez Eurialus zalezuje poročeno gospo Lukrecijo ...«¹⁰⁶ Še nekoliko pozneje Tilen potoži, da Piccolominijeve komedije ni več mogel dobiti, a v svojem opisu jasno orisuje recepcijo knjige:

Pravzaprav bi bil zdaj rajši bral manj preroškega škofa, Eneja Silvija Piccolominija. Po znameniti zakonolomski noveli še kakšno njegovo komedijo [...] Pa je bil zastonj iskal ono njegovo *Hrysis*, ono komedijo, katere zaplet je bil en sam lov na žensko. Rad bi jo bral, da bi nekako izmeril, za koliko se je mož za vrati spreobrnil, če se res je. Pa tudi lažje bi bilo čakati na vrsto s kakšnim plavtovskim klafanjem, kar je *Hrysis* po vsej priliki bila, kakor z Avguštinom, z njegovim miselnim oranjem stoletij.¹⁰⁷

Mnoga Piccolominijeva dela so našteta tudi na seznamu rokopisov, ki naj bi jih prinesel v Trst:

Na vrt je prinašal vse tiste začete rokopise, s katerimi je bil prišel v Tergeste, potem pa po razpoloženju jemal v roke tega ali onega. *De viris aetate sua claris* ga je začel malce dolgočasiti, odkar je manj verjel v slavo in junaštvo tega sveta. *De rebus Basileae gestis stante vel dissolutio Concilio*, ta rokopis, ki ga je imel spravljenega v sinji mapi, ga je bolj privlačeval: Zgodovina se je tu tepla s Skrivnostjo. Najčistejše pisanje pa se mu je zdelo tisto, ki ga je namerjal dečku, človeku s sprejemljivostjo dečka, čeprav je bil že kralj Češke in Ogrske. Ja, najrajši je pisal zanj, Ladislava Habsburžana, z melanholičnim pridevkom Postumus. Pri onih dveh rokopisih je bilo treba namakati pero v sicer po svoje opojno, a minljivo politiko stoletja, pri tem *De liberorum educatione* pa se je lahko prepuščal čistemu čaru kulture.¹⁰⁸

Najbolj natančne reference na Piccolominijeva pisma pa najdemo v epizodi po posvetitvi cerkve v Hrenovicah. Tu Piccolominiju vaški klepar na svojevrsten način očita dejanja iz njegove mladosti, še posebej zapise o ljubezni, ter ga vprašuje po njih kot na zaslišanju, pri čemer Rebula Piccolominijeve odgovore oblikuje skoraj dobesedno po navedkih iz njegovih pisem:¹⁰⁹

¹⁰⁵ Prav tam, 20.

¹⁰⁶ Ibid., 57.

¹⁰⁷ Ibid., 60–61.

¹⁰⁸ Ibid., 151.

¹⁰⁹ Ibid., 362.

Komu si pisal: »Videl in ljubil sem mnogo žensk, ki pa so me potem neznansko dolgočasile?«¹¹⁰

Kdo je zapisal: »Ženska je varava žival, nestalna, okrutna, brez zvestobe, polna zvijač?«¹¹¹

Decembra '43 te je Sigismund Avstrijski zaprosil, da napišeš zanj ljubezensko pismo. Kakšno je bilo to pismo?¹¹²

Za kakšno ljubezen gre v tvojih pisarijah, od pesniške zbirke *Cinthia* do novele *Evrialus* in *Lukrecija* in do komedije *Hrysis*?¹¹³

Kot je razvidno iz opomb k besedilu odlomka, v katerih analiziramo posamezno navedbo, Rebula v pričujočem dialogu izvrstno razkazuje svoje nadrobno poznavanje Piccolominijevih del – in to ne le glavnih, temveč tudi manj znanih pisemskih vaj, kot je npr. vzorčno ljubezensko pismo za vojvodo Sigismunda. Rebula podatke v besedilo vključuje povsem nevsiljivo, a če so bralcu našteta dela poznana, mu je kleparjevo navidezno branje levitov še toliko bolj v zabavo. Več kot očitno je tržaški pisatelj torej dela izredno dobro poznal in jih je bral tudi v izvirniku.

Zaključek

V romanu *Zeleno izgnanstvo* se Alojz Rebula, kot marsikje drugje, dokaže kot vrhunski filolog in humanist. Njegova posebna pisateljska in raziskovalska spretnost se kaže v tem, da zgodovinskih virov – v tem primeru Piccolominijevih pisem – in literarnih del ni zgolj navajal, ampak jih je spretno vpletel v narativno strukturo svojega romana in jih ovil v svoj prefinjeno poetičen slog. Pri tem lahko občudujemo oboje: po eni strani njegovo nadvse natančno poznavanje najdrobnejših zgodovinskih dejstev, kot je denimo skorajda zgodovinskokritična

¹¹⁰ Piccolominijev odgovor je posnet po pismu Petru iz Noceta in se v izvirniku glasi: Plures vidi amavique feminas, quarum exinde potitus tedium magnum suscepi. Wolkan, *Der Briefwechsel* I, 285–288; *Ep.* 119.

¹¹¹ Odgovor je posnet po Piccolominijevem pismu Johanu Vrontu: Fallax est animal mulier, varium, crudele, absque fide, plenum dolis verum cum omnibus inndeles sunt. Wolkan, *Der Briefwechsel* I, 580; *Ep.* 193. Podobno pa piše tudi v *Zgodbi o dveh ljubimcih* in v komediji *Hrizida* 136–137: Mulier: indomitum est animal, / nullis regendum frenis nullisque monitis.

¹¹² Gre za resnično, a najverjetneje šaljivo pismo, naslovljeno na mladega Sigismunda Habsburškega, v katerem mu Piccolomini kot predlogo ljubezenskega pisma posreduje fiktivno pismo velikega poveljnika Hanibala neznani ženski Lukreciji. Pismo je prevedeno v Bogataj in Božič, *Enej Silvij Piccolomini*, 147–150.

¹¹³ Tu so našteta vsa Piccolominijeva dela z ljubezensko tematiko, mladostna pesniška zbirka po zgledu rimske elegije *Cinthia*, že omenjena novela *Zgodba o dveh ljubimcih* o ljubezni med francoskim plemičem Evrialom in poročeno Sienko Lukrecijo in komedija *Hrizida* o dveh prostitutkah, ki skušata v svoj urnik vvrstiti številne ljubimce.

omemba dopisa tržaškemu kapitlju iz Poggibonsija, ali pa sicer na prvi pogled povsem obrobna epizoda predstavitve vremskega vikarja, ki dokazuje prav nadvse natančno poznavanje Piccolominijeve še neobjavljene korespondence; na drugi strani pa, kot v primeru obdelave ljubezenskega odnosa z Bretonko Elizabeto, njegovo prosto fiktivno nadgradnjo sicer lakunozno ohranjenih zgodovinskih virov – in to zlasti v primeru ljubezenskih reči, kjer imaginacija hitro najde pot, hlastanju radovednega bralstva pa je verjetno prav rad ustregel.

Rebula tako ni zgolj sledil Piccolominijevi biografiji tega obdobja, temveč je iz nje po lastnem ključu izbiral dogodke, ki jih je literarno upodobil – pri čemer se zdi, da mu je bilo posebej do upodobitve tistih, ki so se zgodili na naših tleh ali v bližini. Mojstrsko prepletanje zgodovinskih dejstev z literarno domišljijo je Rebuli omogočilo ustvariti roman, ki pogosto prav do potankosti spoštuje zgodovinsko natančnost Piccolominijeve biografije, hkrati pa ustvarja povsem svojo vizijo notranjega sveta glavnega junaka. Še zlasti nekoga, ki preučuje dokumente, povezane s Piccolominijevim tržaškim obdobjem, presuneta minuciozno poznavanje in mojstrsko vključevanje najmanjših podrobnosti, hkrati pa je roman mogoče brati povsem »laično«, ne da bi se pri tem karkoli izgubilo pri njegovem doživljanju.

Ko so pisatelja ob izidu romana soočili z nekaterimi očitki, da sta njegov jezik in slog »preveč bleščeča«, je odgovoril: »Kolikor vem, v zahodni kulturi to vse do danes ni bil minus.«¹¹⁴ Zgodovina je tako v Rebulovem romanu zgolj ogrodje, tehnična osnova, ki pa zaradi pisateljevih izrednih spretnosti na nek način dobi barve in zvok ter pravzaprav oživi pred bralčevimi očmi.

Mojstrsko prepletanje zgodovinskih dejstev, do katerih se je moral avtor dokopati z nemalo truda, z literarno fikcijo ustvarja globok in kompleksen narativ, ki zgodovinske dogodke ne le osvetljuje, temveč tudi raziskuje njihovo čustveno in intelektualno resonanco. Rebula je to umetelno ubesedil na način, ki poleg literarnih užtkov bralcem omogoča tudi poglobljeno razumevanje Piccolominijeve misli in časa. Tako roman *Zeleno izgnanstvo* ni zgolj običajen zgodovinski roman oz. prefinjeno literarno delo, temveč tudi pomemben prispevek k raziskovanju humanizma in zgodovinskega obdobja, v katerem je Piccolomini deloval – in to prav na slovenskem ozemlju, na katerem kulturnozgodovinsko dogajanje tega časa zaenkrat še ni bilo dovolj raziskano.¹¹⁵

¹¹⁴ Rebula, »Alojz Rebula odgovarja«, 153.

¹¹⁵ Osnovo za to predstavlja monumentalno delo Primoža Simonitija, *Humanizem na Slovenskem*, katerega mnoge iztočnice še čakajo na nadaljevalce.

Bibliografija

- Bogataj, Jan Dominik in Božič, Anja. »Enej Silvij Piccolomini in slovenski prostor: Novi viri za njegovo tržaško obdobje.« *Bogoslovni vestnik* 84, št. 1 (2024): 55–75.
- Bogataj, Jan Dominik, in Božič, Anja. *Enej Silvij Piccolomini: Zgodnji humanistični spisi in zapisi o slovenskem ozemlju*. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba, 2024.
- Bogataj, Jan Dominik, in Božič, Anja. *Enea Silvio Piccolomini (Pio II) tra le Alpi e l'Adriatico: sulle tracce del grande umanista*. Trieste: Mladika, 2025.
- Cenčič, Mira. »Enej Silvij Piccolomini in Antonio de Goppo v sporu z Devinci ali spor med devinskimi grofi in tržaško škofijo.« *Mladika* 51, št. 2/3 (2007): 21–23.
- Cergol, Jadranka. »Usoda ga je po pisanem življenjskem itinerariju usmerila v malo Tergeste: Piccolominijev lik v romanu *Zeleno izgnanstvo* Alojza Rebule.« *Keria* 26, št. 2 (2024): (v pripravi).
- Cergol, Jadranka. »Percepcija klasičnih grško-rimskih filozofskih kategorij v delih slovenskega pisatelja Alojza Rebule.« *Jezik in slovstvo* 51, št. 6 (2006): 67–78.
- Conti, Stefano de. *Documenti raccolti e pubblicati in occasione di collocazione di busti Enei sulla facciata del Duomo di Trieste*. Trst: Lloyd Austriaco, 1862.
- Cotta-Schonberg, Michael von, ur. *Collected Letters of Enea Silvio Piccolomini*. HAL (<https://hal.science/hal-03928326>), 2022.
- Cotta-Schonberg, Michael von, ur. *Collected Orations of Enea Silvio Piccolomini*. HAL (<https://hal.science/hal-01588891>), 2019.
- Cotta-Schonberg, Michael von, ur. *Collected Orations of Pope Pius II. Vol. 3: Orations 6–13 (1445–1450)*. HAL (<https://hal.science/hal-01351557>), 2019.
- Cotta-Schonberg, Michael von, ur. *Collected Orations of Pope Pius II. Vol. 4: Orations 14–20 (1450–1452)*. HAL (<https://hal.science/hal-01588891>), 2019.
- Cotta-Schonberg, Michael von, ur. *Oration »Audivi« of Enea Silvio Piccolomini (16 November 1436, Basel)*. HAL (<https://shs.hal.science/hprints-00683151>), 2019.
- Höfler, Janez. *Historična topografija predjožefinskih župnij na Slovenskem: Primorska (Oglejski patriarhat, Tržaška škofija)*. Ljubljana: SAZU, 2022.
- Höfler, Janez. *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: k razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2016.
- Hopper, Marcus, ur. *Aeneae Sylvii Piccolominei Senensis, qui post adeptum Pontificatum Pius eius nominis secundus appellatus est Opera quae extant omnia*. Basilea: Petri Heinrich 1551.
- Kandler, Pietro, ur. 1986. *Codice diplomatico istriano*. 2. izdaja. Trst: Riva.
- Kos, Milko in Stelè, France. *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*. Ljubljana: Umetnostno zgodovinsko društvo, 1931.
- Mitchell, Rosamund Joyceline. *The Laurels and the Tiara. Pope Pius II 1458–1464*. London: Harvill Press, 1962.
- Rebula, Alojz. »Alojz Rebula odgovarja na vprašanja o *Zelenem izgnanstvu*.« *Mladika* 25, št. 10 (1981): 152–153.
- Rebula, Alojz. »Ob 600-letnici Eneja Silvija Piccolominija, tržaškega škofa in pozneje papeža Pija II.« *Mladika* 50, št. 10 (2006): 18–20.
- Rebula, Alojz. *Iz partiture življenja: dnevnik 1977–1981*. Trst: Mladika, 2002.
- Rebula, Alojz. *Zeleno izgnanstvo*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
- Simoniti, Primož. *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1979.
- Szombathely, Marino. *Pio II e Trieste*. Trst: Il Comitato cittadino per le onoranze a Pio II, 1965.

- Štih, Peter. »O modernem (ne)razumevanju in (ne)poznavanju stare zgodovine na primeru ustoličevanja koroških vojvod.« V: *Stiplovškov zbornik*, ur. Dušan Nečak, 33–42. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005.
- Štih, Peter. »Ustoličevanje koroških vojvod med zgodovino in predstavami: problemi njegovega izročila, razvoja in poteka kot tudi njegovo razumevanje pri Slovencih.« *Zgodovinski časopis* 66, št. 3/4 (2012): 306–343.
- Valvasor, Janez Vajkard. *Čast in slava vojvodine Kranjske*. 4 zvezki. Ljubljana : Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.
- Voigt, Georg. *Enea Silvio de'Piccolomini, als Papst Pius der Zweite, und sein Zeitalter*. 3 zvezki. Berlin: Reimer, 1856–1863.
- Wolkan, Rudolf, ur. *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*. 3 zvezki (I: 1,1: Briefe aus der Laienzeit, 1431–1445: Privatbriefe; 1,2: Briefe aus der Laienzeit, 1431–1445: Amtliche Briefe; II: Briefe als Priester und als Bischof von Triest 1447–1450; III: Briefe von seiner Erhebung zum Bischof von Siena bis zum Ausgang der Regensburger Reichstages, 23. September 1450 – 1. Juni 1454). Dunaj: Hölder, 1909–1918.
- Zimolo, Giulio. *Le vite di Pio II*. Bologna: Zanichelli, 1986.

Povzetek

Roman *Zeleno izgnanstvo* (1981) Alojza Rebule temelji na natančnem poznavanju zgodovinskega ozadja in primarnih virov, povezanih z življenjem Eneja Silvija Piccolominija (1405–1464), s posebnim poudarkom na njegovem škofovanju v Trstu med letoma 1447 in 1450. Analiza izbranih mest iz romana v primerjavi s Piccolominijevimi pismi, literarnimi deli in informacijami o njihovi sočasni recepciji potrjuje, da je Rebula natančno poznal bogat nabor primarnih virov in historiografske dokumentacije. Ugotoviti je mogoče, da je pri pisanju uporabil tudi gradivo, ki je bilo v tistem času širši javnosti težje dostopno ali še neobjavljeno, npr. Piccolominijeva pisma iz Ljubljane in listine o posvetitvah kraških cerkva. Slednje dokazuje, da se roman opira na gradivo, ki je bilo v slovenski historiografiji dolga desetletja zapostavljeno, kar še poudarja Rebulovo izredno široko razgledanost na področju zgodovine in klasične filologije. Roman se tako v mnogih pogledih približuje zgodovinopisni rekonstrukciji in pomeni dragoceno literarno obravnavo velike humanistične osebnosti v lokalnem kontekstu.